

Demokrasi, Siyasal Rejim ve Başkanlık Sistemi Tartışmalarının Karşılaştırmalı Bir Analizi

İhsan Kamalak

Doç. Dr.
Mersin Üniversitesi
Kamu Yönetimi Bölümü
E-posta: ihsanmersin33@gmail.com

Hüseyin Gül

Prof. Dr.
Süleyman Demirel Üniversitesi
Kamu Yönetimi Bölümü
E-posta: gulhuseyin@yahoo.com

Songül Sallan Gül

Prof. Dr.
Süleyman Demirel Üniversitesi
Sosyoloji Bölümü
E-posta: songulsallangul@yahoo.com

Özet: Türkiye’de cumhurbaşkanın doğrudan halk tarafından seçilmesi, AK Parti’nin ve Sayın Erdoğan’ın son dönemdeki yaklaşımı başkanlık sistemi tartışmalarını gündemde tutmaktadır. Başkanlık sistemi tartışmaları siyasal rejimin bütün unsurları üzerindeki etkileriyle birlikte ele alınmalıdır. Başkanlık sistemini uygulayan diğer ülke örnekleriyle birlikte konuyu değerlendirmek, özellikle en iyi örnek olarak sunulan Amerikan Başkanlık Sistemi ile Fransız Yarı Başkanlık Sistemlerini dikkate almak Türkiye’deki tartışmalara ışık tutacaktır. Bu yazıda Türkiye’de cumhurbaşkanlığı ve başkanlık sistemi tartışmaları, parlamenter demokrasi anlayışı, Amerikan ve Fransız örneklerini de göz önünde bulundurarak irdelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Cumhurbaşkanlığı, Parlamenter Demokrasi, Amerikan Başkanlık Sistemi, Fransız Yarı Başkanlık Sistemi

A Comparative Analysis of the Debates on Democracy, Political Regime and Presidential System

Abstract: Popular election of the President of the Republic of Turkey and the recent approach of both AKP and Erdoğan leads us debate presidential system. Through the debates all effects of presidential system on the parts of political regime should be analyzed. Furthermore, Turkey’s governmental system is a part of its political regime and other parts of the regime does have effects on the governmental system. Also the analysis of the governmental systems of other countries is significant and would positively contribute the debates. In this regard the presidential system of the United States of America and semi-presidential system of France presented as the best examples should be examined. This study, taken the cases of USA and France in mind, analyzes the debates on presidential system and parliamentary democracy in Turkey.

Keywords: Turkey, Presidency, Parliamentary Democracy, American System of Presidency, French System of Presidency

Giriş

Türkiye’de hükümet sistemi bağlamında tartışmalar 1982 Anayasasının hazırlanma sürecinde Cumhurbaşkanının seçim yöntemi ile başlamıştır. Bu tartışma, 12 Eylül 1980 darbesi öncesinde cumhurbaşkanının aylarca seçilememesinden dolayı yapılmış olsa da, 1970’lerin başından itibaren cumhurbaşkanlığı seçimi süreci hep sancılı geçmiştir. Ancak konunun hükümet sisteminde köklü değişikliğe yönelmesi siyasetçilerin cumhurbaşkanı olması ile başlamıştır. Bu bağlamda ilk çıkışı cumhurbaşkanı olduktan sonra Turgut Özal yapmıştır. Ardından Süleyman Demirel’in cumhurbaşkanlığı ile tartışmalara devam edilmiştir. Ancak 2007 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde (TBMM) yapılan cumhurbaşkanlığı seçimi sırasında yaşanan tartışmalar sonrasında 2007 yılında gerçekleştirilen referandum ile anayasanın bazı maddeleri değiştirilmiş ve bu çerçevede cumhurbaşkanının da halk oylaması ile seçilmesi ilkesi benimsenmiştir. Bu değişiklikten sonra hükümet sistemi tartışmaları yavaş yavaş başkanlık sistemine dönmüş ve AK Parti hükümetleri anayasa değişikliği ile bunu gerçekleştirmenin yollarını aramaya başlamıştır. 2012, TBMM Başkanı Cemil Çiçek tarafından yeni anayasa yapma yılı ilan edilmiş, anayasa tartışmaları çerçevesinde birçok farklı öneri ortaya konmuş ama sonuç alınmadan bugünlere gelinmiştir. 2014 yılında halkın ilk defa cumhurbaşkanını seçmek için sandık başına gitmesinde sonra ise, başkanlık sistemi artık Türkiye’nin ana gündem maddelerinden biri haline gelmiştir.

Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi sadece Türkiye hükümet sistemi için değil, siyasal sistemi için de önemli sonuçlar doğurmaktadır. 1982 Anayasası Cumhurbaşkanlığının konumunu sistem içinde güçlendirmiştir. Aslında, Anayasa, siyasi istikrar adına otoriter ve güçlü bir yürütme öngörmüştür. Bu nedenle güçler ayrılığı ilkesi, yürütme lehine bozulmuş, çoğulculuk, katılımcılık ve demokratik temsilden çok güçlü siyasal iktidar ve siyasal istikrar öne çıkarılmıştır (Fırat & Gül, 2014). 2014’de Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesiyle, Cumhurbaşkanlığının temsil kabiliyeti ve demokratik meşruiyeti ve dolayısıyla da sistem içindeki konumu daha güçlendirilmiş oldu. Bunun pratikteki yansıması, Cumhurbaşkanlığının da Türkiye siyasetinde çok kullanılan Rousseau’cu ‘milli irade’yi doğrudan temsil eder hale gelmesidir.

Artık Türkiye’de Cumhurbaşkanın doğrudan halk tarafından seçilmesi, AK Parti’nin ve Sayın Erdoğan’ın son dönemdeki yaklaşımı başkanlık sistemi tartışmalarını gerekli kılmaktadır. Her ne kadar milli iradeyi doğrudan temsil eder hale gelen Cumhurbaşkanı “ben (1982) Anayasa’nın verdiği yetkileri sonuna kadar kullanacağım” dese ve kullanmaya çalışsa da, Anayasanın kendisine verdiği yetkiler, Fransız Cumhurbaşkanı ile karşılaştırıldığında halen azdır. Ayrıca, doğrudan siyaset içinde olamamaktan rahatsız olduğu da ileri sürülebilir. Ancak, 1982 Anayasası çerçevesinde kurulu olan mevcut

sistemde, iki başlılık ve parti bağının *fiili olarak* devam etmesi gibi sorunların yaşanması ve ileride değişen siyasi tabloya göre diğer sorunların oluşması muhtemeldir.

Ancak AK Parti Hükümeti başkanlık hükümet sistemine geçilmesini savunmaktadır. AK Parti ve diğer başkanlık hükümet sistemi savunucuları, bu sistemin, yürütmeyi halkın doğrudan seçmesi ve halka hesap verecek olanın belirli olması dolayısıyla demokrasiye daha uygun olduğunu ileri sürmektedir. Diğer gerekçeler; yürütmenin hızlı/kolay oluşturabilmesi (Evcimen, 1992), görev süresinin belirli olması ve siyasi istikrara katkı sağlamasıdır (Horowitz, 1995; Erdoğan, 1996). Türkiye'nin jeopolitik konumu nedeniyle siyasi istikrar ve hızlı karar almaya olan ihtiyacının, özellikle Arap Baharı sonrasında daha da artması bu gerekçeleri ileri sürenlerin elini güçlendirmektedir. Ancak, yasama ve yürütmenin kendi görev alanlarına yoğunlaşması anlamında uzmanlaşma ve halk tarafından ayrı ayrı seçilme dolayısıyla katı güçler ayrılığı ile katı güçler ayrılığı ile sağlanacak olan sınırlı hükümet ve de insan haklarının daha sıkı korunması (Evcimen, 1992) gibi diğer ileri sürülen gerekçeler ise temelsiz gerekçelerdir. Zira katı güçler ayrılığı, sınırlı hükümeti ve insan haklarını koruyacak düzenlemeler, sadece hükümet sistemi ile sağlanamaz (Kamalak, 2014).

Diğer taraftan başkanlık sistemine karşı çıkanlar ise, yürütme organının da halk tarafından seçilmesinin yürütme ile yasama arasında tıkanma-kilitlenme (Linz, 1993; Kalaycıoğlu, 2005; Özbudun, 1993) gibi olumsuz sonuçları doğurma olasılığını içinde barındıran çifte demokratik meşruiyet (Yazıcı, 2002; 2005) iddiasını taşıdığını ileri sürmektedir. Böylece hükümet krizi, rejim krizine dönüşebiliyor (Tosun ve Tosun, 1999). Ancak başkanlık sisteminin yaratacağı sorunlar bunlarla sınırlı değildir. Başkanlık sistemlerinin kaybedenlerle işbirliği yapmayı çok az teşvik etmesi nedeniyle, yürütme seçimini kazananlar kaybedenlerle uzlaşmaya yanaşmazlar. Özel ve sivil sektörün, çoğulculuğun ve uzlaşmacı tutumların zayıf olduğu bir siyasi yapıda yürütme çoğunlukçu bir yapıya bürünür. Ayrıca, yasama organının, özellikle de başkan üzerindeki etkisi zayıflar. Çoğunlukçu bir yapıya bürünmesi durumunda iktidardan dışlanmışların sayısı artacaktır. Bu ise toplumsal düzeyde istikrarsızlığa ortam hazırlayacaktır (Linz, 1995; Lijpart, 1992).

Başkanlık sistemleri ayrıca esnek değildir. Görev süresinin belirli olması dolayısıyla iyi başkanlar tekrar seçilemez veya kötü başkanlar görevden alınamazlar. Bu da çok partiye sahip ülkelerde istikrarsızlık yaratmıştır (Mainwaring, 1993; Mainwaring & Shugart, 1997). İstikrar bağlamında başkanlık sistemine bu bağlamda yöneltilen eleştiri ise, hükümet istikrarı ile siyasi istikrarın farklı (Linz, 1993, 1992) olduğu ve istikrar ve ekonomik performans bakımından karşılaştırmada başkanlık sistemlerinin daha zayıf olduğu (Sartori, 1997) ileri sürülmektedir.

Ancak bu tartışmalar Türkiye bağlamında başkanlık sisteminin olası sonuçları konusunda bazı eksiklikler içermektedir. Eksikliklerin başında başkanlık sisteminin Türkiye demokrasisine etkisi gelmektedir. Bu özellikle de başkanlık sistemi taraftarlarının, hükümet sisteminin siyasal rejimin bir parçası/unsuru olduğu ve diğer unsurla etkileşim içinde olduğunu gözden kaçırmaları biçiminde karşımıza çıkmaktadır. Başkanlık sistemi karşıtları ise, Türkiye’de zaten güçlü olan liderlerin/Başbakanların/Cumhurbaşkanlarının (yarı-) başkanlık sistemini talep etmelerini açıklamakta yetersiz kalmaktadırlar. Ayrıca başkanlık sistemine geçilmesinin neden diktatörlüğe / otoriterliğe götüreceği ikna edici biçimde açıklanamamaktadır.

Bu çalışmada bir yandan güçlü olan liderlerin başkanlık sistemi taleplerini sorgulanmakta, diğer yandan ise otoriteliğin oluşma nedenleri analiz edilmektedir. Bu çerçevede yazıda, (yarı-) başkanlık sisteminin olası sonuçları ve sorunları, Türkiye’de cumhurbaşkanlığı ve başkanlık sistemine geçiş çabaları değerlendirilmektedir. Ayrıca cumhurbaşkanını halkın seçmesinin anlamı, mevcut Anayasa ve Türkiye’nin siyasal kültürü çerçevesinde, Amerikan ve Fransız başkanlık sistemleri de göz önünde bulundurularak tartışılmaktadır. Ayrıca demokrasinin günümüzdeki anlamı ve hükümet sisteminin siyasal rejimi oluşturan diğer unsurlarla olan etkileşimi de irdelenmektedir.

Hükümet Sistemi, Siyasal Rejim ve Demokrasi

Hükümet sistemi devlet içindeki kuvvetlerin dağıtım ve düzenlenişine dayanarak siyasal rejimin uygulanış biçimi olarak tanımlanabilir (Erat, 2015: 326-327; Hekimoğlu, 2009: 5). Hükümet sistemi sınıflandırılmasında güçler ayrılığı ilkesinin işleyişi veya yürütme organının yapısı ve göreve gelişi ile yasama organı ile olan ilişkisi kriterleri kullanılabilir. Bu çerçevede siyasal yürütme bir kişiye veriliyor ve doğrudan halk tarafından seçiliyor ve de yasama organı tarafından güvensizlik oylaması ile düşürülemiyorsa, başkanlık sistemi; yürütme organı çift başlı ve devlet başkanı sorumsuz-sembolik iken, sorumlu siyasal yürütme yasama organı ile organik ilişki içinde ise parlamenter sistem olarak sınıflandırılır. Diğer taraftan halk tarafından seçilmenin yanında, önemli yetki-görevlerle donatılan cumhurbaşkanının yasama organı ile organik ilişki içinde sorumlu siyasal yürütmenin olduğu sistemler, yarı-parlamenter sistem değil, cumhurbaşkanının ağırlığı dolayısıyla yarı-başkanlık sistemi olarak sınıflandırılmaktadır. Ancak hükümet sistemi hangisi olursa olsun, siyasal rejimin siyasal parti, siyasal kültür, sivil toplum kuruluşları gibi unsurları, yürütme ve yasama organlarının işleyişi üzerinde etkide bulunurlar.

Siyasal rejimin belki de en önemli unsuru olan siyasal partilerin yapısı ve parti sistemi ki, bunlar da ülkenin sosyoekonomik yapısının, toplumsal sınıfların ve değişik toplumsal kesimler arasındaki ilişkilerin yansımasıdır ve

hükümet sisteminin işleyişi üzerinde belirleyici etkiye sahiptir. Başkanlık sistemi üzerine yapılan çok sayıda araştırmada da vurgulandığı gibi, çok partili sisteme sahip ülkelerde başkanlık sistemi tıkanmalara hatta kilitlenmelere yol açmaktadır (Mainwaring, 1993; Linz, 1993). Zira başkan seçim yöntemi dolayısıyla bir şekilde seçilirken, yasama organında hiçbir parti tek başına çoğunluğu sağlayamadığından yasama yürütme organı arasında sorunlara ortam hazırlamaktadır. Bu sorunlar, özellikle *siyasal kültüründe uzlaşmanın* az olduğu ya da ideolojik davranışın egemen olduğu ülkelerde / toplumlarda, siyasal partiler de disiplin özelliğine göre kurgulandığından, kaçınılmaz olmaktadır. Oysa ABD gibi, uzlaşma kültürünün yüksek olduğu ve de siyasal partilerinin disiplinsiz ve federal yapıya uygun olarak hem merkez örgütlerinin güçlerinin sınırlı olduğu hem de lider sultasının görülmediği ülkelerde, başkanlık sisteminin sorun yaratma özellikleri minimize olabilmektedir. ABD örneğinde, devlet yapısının federal olması da (Kalaycıoğlu, 2005), başkanlık sisteminin içinde taşıdığı sorunlar gün yüzüne çıktığından, bu sorunların siyasal, toplumsal ve ekonomik yaşamdaki etkileri de minimize edilebilmektedir. Kısaca, hükümet sisteminin siyasal rejimden bağımsız olarak ele alınmaması, bilakis bir bütünün parçası olduğu göz önüne alınarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

Başkanlık sistemi tartışmalarında, taraftarlarının en çok dile getirdiği gerekçe, yürütmenin de yasama gibi doğrudan seçimle göreve gelmesi ve sorumlunun belli olması üzerine kurgulanmaktadır. Dolayısıyla teorik olarak doğru gibi görünse de, başkanlık sisteminin Türkiye demokrasisini geliştireceğini ileri sürmek güçtür. Tartışma, demokrasi çerçevesinde yapılacaksa, öncelikle günümüzde demokrasi'nin temele özelliklerinin neler olduğunu hatırlamamız gerekir. Ardından Türkiye demokrasi'nin ve/veya siyasal rejiminin sorunlu alanlarının neler olduğu sorusunu sormamız gerekir.

Demokrasi tartışmalarında, ülkelerin demokrasilerinin gelişmişlik düzeylerinin ölçülmesinde günümüzde seçimlerin yanı sıra diğer pek çok unsur da göz önüne alınmaktadır. Barry'ye (2004: 321) göre demokrasi'nin günümüzde ayırt edici ve diğer sistemlerden üstün yanı; katılımcı mekanizmalara sahip olması ve yönetimi daha geniş bir tabana yayabilmesidir. Demokratik bir sistemde, özgür ve adil seçimler sonucunda, toplumun tercihleri doğrultusunda bir yönetimin oluşması beklenir. Oluşan yönetimin de yine, diğer muhalif ya da alternatif görüşlere de katılma hakkı tanıyarak, tartışma ve uzlaşma süreçlerini işleterek kamusal kararları oluşturması beklenir. Bunun yanında, yönetimlerin çoğunlukçu bir demokrasiye hatta "çoğunluğun diktatörlüğüne" dönüşmemesinin garantisi olarak "güçler ayrılığı" ilkesi geliştirilmiştir. Güçler ayrılığı ilkesi gereği; yürütme, yasama ve yargının ayrıştırılarak, mutlak iktidarın sınırlandırılması amaçlanır.

Ancak, çoğunluğun yönetim hakkının diktatörlüğe dönüşmemesi için siyasal rejimin bir bütün olarak bütün unsurlarıyla iyi gelişmiş ve işliyor

olması gerekir. Bu bağlamda sadece "güçler ayrılığı" ilkesi de yetersiz kalacaktır. Yönetimi dizginlemeye yardımcı olan diğer ilke, kurum, mekanizma, kültür ve tutumların da gelişmiş olması gerekir. Demokratik bir sistemin vazgeçilmez olan ya da onu güçlendiren diğer temel düzenleme ve kurumlar şöyle sırlanabilir:

- Yasama ve yürütmenin kendini hukuk kurallarıyla ve hukuk devleti anlayışı ile bağlı sayması
- Hak ve özgürlüklerin anayasal güvencede olması
- Yasaların anayasaya uygunluğunun ve idarenin eylem ve işlemlerini hukuka uygunluğunun yargısal denetim mekanizmalarının kurulmuş olması
- Hukuk devleti ve yargı bağımsızlığı ilkelerinin yerleşmiş olması
- Halkın ve toplumsal kesimlerin yaygın katılım hakkı ve olanakları ve bunların sağlanmaması durumunda barışçıl gösteri/protesto hakkı
- Farklılıklarına ve azınlıkta kalan görüşlere saygı ve var olma hakkı
- Gelişmiş ve yerleşmiş bir demokrasi kültürü ve sivil toplum anlayışı
- Sosyal devlet ilkesi gereği temel kamusal hizmetlere ve yaşam standardına herkesin hakkaniyetli erişimi (Gül, 2008: 160-161).

Kısacası, bir ülkede seçimlerin ve seçilmiş meclislerin olması ve hatta güçler ayrılığının olması, o ülkenin gelişmiş ve yerleşik bir demokratik rejime sahip olduğu anlamına gelmemektedir. Seçimlerin yapılaş biçimi, yerleşik demokratik bir kültürün olup-olmaması, temel hak ve özgürlüklerin korunma ve gerçekleşme düzeyi gibi niteliğe ve işleyişe dair ölçütler daha fazla öne çıkmaktadır. Örneğin, düşünce, ifade ve basın özgürlükleri, örgütlenme ve toplantı ve gösteri yürüyüşü haklarının kullanılma düzeyi ve biçimi bu bağlamda dikkatle izlenen parametrelerdir. Bir ülkede basın özgürlüğü dolayısıyla yargılanan ya da tutuklanan medya mensuplarının sayısının çokluğu, o ülkede kişilerin özgür haber alma haklarını ve özgürlüklerini hakkaniyetli olarak kullanabilmesini ve seçimlerin özgürce yapılmasını engelleyici ve dolayısıyla da bir siyasal rejimin demokratik niteliğini zedeleyici olarak değerlendirilmektedir. Yolsuzluklardan hesap sorulamaması, hem adil yargılamanın en iyi ihtimalle sorunlu olduğu hem de yönetenlerden hesap sormanın eksik veya sorunlu olduğuna işaret olarak düşünülmektedir. Bu haklar bireyi devlete-topluma karşı koruyan negatif hak ve özgürlüklerdir. Ya da 1982 Anayasasındaki başlığı ile kişisel hak ve özgürlüklerdir.

Ancak sosyal ve ekonomik haklar da demokrasiyle yakından ilintilidir. Eğitim, sağlık ve sendikal örgütlenme bunların başında gelir. Zira bu isteme hakları, fırsat eşitliğini sağlar ve bireye haklarını ve özgürlüklerini kullanabilmesi için gerekli olanakları sunar. İyi bir eğitim almış birey, hem siyasal rejimin demokratikleşmesine hem de demokrasinin kurum ve kurallarının sağlıklı işlemesine katkıda bulunur. Özetle siyasal rejimin hangi unsuru olursa olsun, demokrasi bağlamında tartışılıyorsa, temel hak ve

özgürlükleri koruma ve bu çerçevede iktidarın sınırlandırılması merkezde yer alır ve almalıdır.

Bu bağlamda hükümet sistemi Türkiye demokrasinin sorunlu alanlarının nedeni değil, sonucudur. Siyasal partilerin lider sultanı ile çalışması, parti-içi demokrasinin neredeyse olmaması, yargı tarafsızlığı-bağımsızlığı alanındaki sorunlar, medyadaki tekellilik / taraftarlılık, sivil toplum kuruluşlarının güçsüzlüğü ve üzerlerindeki baskı, örgütlenme, basın ve ifade özgürlüğü üzerindeki kısıtlamalar gibi sorunlu alanlar, Türkiye'nin bir yanda siyasal rejimini diğer yanda da hükümet sistemini sorunlu hale getirmektedir. Lider sultanı, halkın iradesinin TBMM'ye yansımaları kısıtlamakta ve halkı temsil eden milletvekillerini liderlere bağımlı hale getirerek bu kısıtlılığı daha da artırmaktadır. Yüzde 10 ülke barajı çoğu zaman toplumun önemli kesimlerinin TBMM'de temsilini engellemektedir.

Medya, halka iktidar ve muhalefet partilerinin faaliyetlerini programlarını manipüle ederek aktardığından, seçimlerde doğru tercihte bulunmalarını engellemektedir. İktidarın kendisi dahi yargının bağımsız olmadığından şikayet etmektedir. Kısacası, Türkiye için elzem olan hükümet sistemini değiştirmek değil, demokrasinin ve demokrasi kültürünün içselleştirilmesinin artırılması ve temel hak ve özgürlüklerin korunmasının güçlendirilmesidir. Türkiye demokrasisinin hak ve özgürlüklere, yani daha derin ve yerleşik özgürlükçü demokrasiye ilişkin bu sorunlarının, hükümet sistemine ilişkin yapılan Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi gibi veya geçilmek istenen başkanlık sistemi gibi değişikliklerle çözülmesi pek olanaklı görünmemektedir.

Cumhurbaşkanının Halk Tarafından Seçmesinin Anlamı ve Sonuçları

Parlamentar hükümet sistemine sahip ülkelerin siyasal rejimleri çoğunlukla siyasal kültürün de etkisiyle ideolojik ve disiplinli siyasal partilere sahiptirler. Yasama organı üyeleri, parti çizgisinde hareket etmek zorundadırlar. Bu ideolojik-kutuplu davranış biçiminin, toplumsal yaşamda da görülmesi olağandır. Bu yüzden de, sorumsuz (devlet başkanı) ve sorumlu olmak üzere yürütme organı iki organdan oluşur. Yürütme organı içinde ikilik çıkmaması için, devlet başkanı ister kral/kraliçe olsun ister Cumhurbaşkanı olsun sembolik konumdadır. Sembolik konumda tutabilmek için devlet başkanı, cumhuriyet olan ülkelerde genellikle halk tarafından seçilmez. Bunun nedeni, halk tarafından seçilecek devlet başkanı demokratik meşruiyet açısından güçleneceğinden, yürütme içinde ikilik çıkmasına zemin hazırlayacaktır.

Parlamentar sistemlerde yürütmenin sorumlu kanadı doğrudan halk tarafından yürütme görevi-yetkisi için olmasa da, yasama organı üyeliği için halk tarafından seçilmişlerdir. Bu seçilme bir siyasal parti çatısı altında olmuştur ve seçilenler ya da temsilciler (milletvekilleri) bir program ve

ideoloji ile hareket ederler. Yasama organında çoğunluğa ulaşan grup, yasama organına karşı siyaseten sorumlu olarak bakanlar kurulu (hükümet ya da kabine) adıyla sorumlu siyasal yürütmeyi oluşturur. Ancak parlamenter sistemlerde, siyasal yürütmenin sorumlu kanadının denetimi, yasama organı çoğunluğu tarafından değil, azınlığı oluşturan muhalefet tarafından yerine getirilmektedir¹ (Soysal, 1993). Bakanlar kurulu üyelerinin güçlerini gösteren bir özellik olan kararların oybirliği ile alınması ve kolektif sorumluluk, parlamenter sistemlerin temel özelliklerindedir. Bu temel sorumluluk bakanlar kurulu adına başbakan tarafından temsil edilir. Bu özelliklere sahip bakanlar kurulu yanında, yürütmenin diğer kanadını oluşturan cumhurbaşkanının pasif / sembolik olması gerekir. Bunun yanında, bakanlar kurulunca temsil edilen hükümetin, içinden iktidar olarak çıktığı parlamento ile ilişkilerinde eşit ama muktedir olarak yasa çıkarabilmesi, parlamento üzerine sahip oldukları etkilere yetenekleri başarılı biçimde kullanabilmesine bağlıdır.

Sembolik konumda olması gereken cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi sembolikliği ortadan kaldıracığı gibi gereksizdir de. Ciddi bir zaman ve kaynak israfıdır. Zira sistem içinde sembolik olan bir kurum için ülke gündeminin meşgul edilmesi ve seçimler için ciddi kaynak harcanması sonucunu doğurmaktadır. Ancak, yukarıda da değinildiği gibi, daha da önemlisi siyasal kültür göz önüne alındığında, halkın seçmesi sakıncalıdır. Zira seçilmiş cumhurbaşkanı, çoğunlukla parlamento çoğunluğundan daha güçlü bir demokratik meşruiyet (en az yüzde 50 artı bir) ile donatılmış olan bir cumhurbaşkanı olacaktır (Kamalak, 2006).

“Cumhurbaşkanlığı seçim yöntemi de içinde olmak üzere neden hükümet sistemleri konusu bu kadar sık gündeme getiriliyor?” sorusunun yanıtını aradığımızda, bu konunun Türkiye kamuoyunun önüne bir şeylerle meşgul olsunlar diye atıldığını da göz önünde bulundurmak gerekiyor. Kamuoyu, yukarıda da belirtildiği gibi, 1982 Anayasası hazırlanma sürecinden beri zaman zaman cumhurbaşkanlığı seçimleri ve hükümet sistemleri tartışmaları ile meşgul edilmektedir. Konu, son yıllarda ise başkanlık hükümet sistemi bağlamında AKP tarafından daha çok kullanılmaktadır. Kamuoyu, yeni gündem maddesi buluncaya kadar günlerce tartışma ile meşgul edilerek, hükümet rahatlatılmaktadır.

Konunun ayrıca, özellikle Sayın Cumhurbaşkanının başbakan iken o kadar güçlü hareket etme olanağına rağmen “neden Cumhurbaşkanlığı gibi sembolik bir konumu arzuladığı” çerçevesinde de tartışılması gerekiyor. Bu bağlamda ilk nokta, milletvekilleri ile başının tek taraflı kesilecek olmasıdır. Yani, milletvekilleri, teorik olarak da olsa başbakan / bakanlar kurulu üzerinde sahip oldukları ancak Cumhurbaşkanı üzerinde sahip olmadıkları güvenoyu gücünü yitireceklerdir; milletvekillerinin gücü azalacaktır. Benzer bir gelişme

¹ Büyük Britanya’da hükümete “yüce majestelerinin hükümeti (*her majesty's government*)”, muhalefete ise “yüce majestelerinin muhalefeti (*her majesty's opposition*)” denir.

siyasal parti örgütleri için de ileri sürülebilir. Bunun diğer bir anlamı da, milletvekillerinin, lidere/Cumhurbaşkanına daha da bağımlı hale gelmesidir. Özetle, Cumhurbaşkanlığı, Sayın R. Tayyip Erdoğan'ı biraz daha parti üstü konuma yükseltecek, ancak parti üzerinde devam eden etkisi ve bağları onu daha rahat hareket eden ve daha güçlü bir lider haline getirecektir.

Ancak liderin Cumhurbaşkanı olması konusunda Türkiye'nin geçmiş tecrübesi, partiler için çok da olumlu değil. Özellikle de, T. Özal'ın ANAP'ının ve S. Demirel'in DYP'sinin yaşadığı deneyimler göz önüne alınınca, hükümet sistemi tartışmalarının baskın olarak başkanlık sistemi olsa da kısık olarak partili Cumhurbaşkanına dönüşmüştür. 7 Haziran 2015 seçimlerinde AK Parti'nin 2011 seçimlerine göre yaşadığı oy kaybı her ne kadar Sayın Erdoğan'ın Cumhurbaşkanı sıfatına rağmen seçim sürecinde yer almasına bağlansa da, ANAP ve DYP deneyimlerini akla getirmiştir. Bu yüzden de, anayasal olarak da aktif siyasetin içinde olabilmesi ancak partili bir cumhurbaşkanlığı ile olanaklı olabilecektir. Ancak partili Cumhurbaşkanlığı modeli AK Parti için önemli varlık nedeni olsa da, Cumhurbaşkanının bu kadar siyaset içinde olmasının sakıncaları Türkiye siyaseti için ortada durmaktadır.

Bir siyasal partinin hem Cumhurbaşkanını hem de TBMM çoğunluğuna da sahip olan bir oy oranı alması, siyasal yürütmeyi aşırı güçlendirerek, demokrasi açısından önemli yapıların kurumsallaşmadığı, farklı toplumsal kesimlerin ve sektörlerin (sivil sektör, sendikalar, demokratik muhalefet odakları vb.) yeterince güçlenmediği Türkiye gibi ülkelerde, iktidarın denetlenmesini güçleştirebilir. Hele de hukuk devletinin kurumsallaşmasında yetersizlikler varsa, bu sorun daha da ciddi boyutlara çıkabilir. Çifte meşruiyete sahip siyasal iktidarın bütün siyasal organları kontrolü altına almış olması, siyasal azınlıkların (muhalefet) kendilerini ifade etme kanalları neredeyse tamamen kapanmış olduğu algısının oluşmasına ortam hazırlayarak siyasetin daha gergin ve sokakta aranması sonucunu doğurabilir. Bunun nerelere vardığını, Taksim Gezi Parkı ile başlayan eylemlere iktidarın verdiği tepki ve bunun doğurduğu karşı tepkinin sonuçlarından gördük.

Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesinin sakıncalarından ikincisi ise bir olasılık olarak durmaktadır. Aslında bu olasılık düşük de olsa, 7 Haziran seçimlerinden sonra "CHP, MHP ve HDP koalisyon kurabilirse" diye kafalarda belirmişti. Bu olasılık, yarı-başkanlık sistemlerinde *birlikte var olma (cohabitation)* olarak tanımlanmaktadır. Diğer bir ifade ile bu olasılık, şimdilik olanaklı görünmese de, Erdoğan Cumhurbaşkanı ve TBMM çoğunluğu başka bir parti veya parti grubunda olması durumudur. Bu durumda ise, Cumhurbaşkanının hareket alanı kısıtlanacaktır. Cumhurbaşkanlığı yetkileri; bazı yüksek yargı organları ve YÖK üyeleri ile rektörlerin ataması ile sınırlı kalacaktır. Ancak, doğrudan halk tarafından seçilerek gelen Cumhurbaşkanı demokratik meşruiyet ile güçlendirildiğinden, yani milli iradeye dayandığından, Bakanlar Kuruluna veya TBMM çoğunluğuna kendi politik

programını dayatma yönünde karşı çıkma olasılığının hayli güçlü olması dolayısıyla, yürütme içinde ikilik sorunu ortaya çıkacaktır.

Bu bağlamda, tek başına alamadığı, kararname ('karşı imza'²) dediğimiz yöntemle alınan kararlara da bakılabilir. Anayasalarda "Cumhurbaşkanı atar, görevlendirir veya seçer" gibi ifadeler yer alsa da, bu yetkiler/görevler, ilgili bakan veya Bakanlar Kurulu tarafından yerine getirilir. Bakanlar, böyle bir kararı hazırlamadan Cumhurbaşkanı hiçbir şey yapamaz. Kısaca, *birlikte var olma* durumunda halk tarafından seçilse de, Cumhurbaşkanı siyasal yürütme içinde geri plana düşmek durumunda kalacaktır. Ancak, demokratik meşruiyetle donatılmış bir Cumhurbaşkanı bu kararları imzalamaz ise, yürütme süreci yavaşlayabilir; yani yürütme içinde ikilik sorunu ortaya çıkar. Bu tür tartışmaları A. N. Sezer'in Cumhurbaşkanlığı döneminde yaşadığı unutulmamalıdır.³

Bu çerçevede, 'melez olan' yarı-başkanlık sistemi 'birlikte var olma' (*cohabitation*) durumu dolayısıyla, yani Cumhurbaşkanı ile Bakanlar Kurulu'nun (veya parlamento çoğunluğunun) farklı partilerden olması durumundan kaynaklı, 'istikrarsız' bir sistemdir. Bu sistemde de, Cumhurbaşkanı halk tarafından seçilir, ama önemli yetkilerle de donatılmıştır. Bunun en tipik örneği, aşağıda değinilecek olan, Fransa'dır. Fransa'da Bakanlar Kurulu Millet Meclisi yanında Cumhurbaşkanına karşı sorumludur; Cumhurbaşkanı yılda bir kez olmak şartıyla Millet Meclisi seçimlerinin yenilenmesine karar verebilir. Ancak, özellikle de siyasal geleneğin yerleşmediği durumlarda, *birlikte var olma* durumunda siyasal yürütmenin iki kanadı arasında yetki/görev çatışması olma potansiyeli çok güçlüdür. Çatışmanın nedeni, Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmekle sahip olduğu demokratik meşruiyettir. Demokratik meşruiyet, siyasetçilerin ifadesi ile 'milli iradedir'.

Burada son olarak şu nokta dikkatle ele alınmalıdır: Cumhurbaşkanı halk tarafından seçilerek, yani siyaset içinden gelirse, Türkiye'de Cumhurbaşkanına atfedilen tarafsız ve/veya siyaset üstü olma rolünü kim veya hangi kurum üstlenecek? Bir kriz veya çatışma durumunda, tansiyonu düşürmek işini kim üstlenecek? Bu sorunun yanıtı maalesef yok. Olmadığı için de Cumhurbaşkanını halkın seçmesi yönteminden vazgeçilmelidir.

² 'Karşı imza' (kararnameler) kuralı, Cumhurbaşkanının sadece imza attığı, ama kararı alanın o olmadığı; kararlarda imzası bulunan Başbakan veya ilgili bakanın kararı alanın ve sorumlu olanın olduğunu anlatır.

³ Bu tartışmaların tamamen olumsuz olduğu da söylenemez. A. N. Sezer'in Cumhurbaşkanlığı döneminde yürütmede bir iki başlılık ve uyumsuzluk oluşmuştu. Ancak, AK Parti hükümetlerinin en başarılı olduğu yılların bu döneme denk gelmesi, aslında Cumhurbaşkanı ile hükümetin farklı ya da muhalif siyasal partilerden gelmesinin doğrudan hükümetin ya da yürütmenin başarısızlığına yol açmadığının da bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Ancak sorun bunlarla da sınırlı değildir. Zira Türkiye'nin mevcut yürütme yapısı yarı-başkanlık sisteminin tipik örneğini oluşturan Fransız sisteminden farklıdır. Fransız siyasal sistemi içinde yasama organının ne kadar güçsüz hale getirildiği veya Cumhurbaşkanının ne kadar güçlendirildiği, sorunun sadece Cumhurbaşkanı partili olma yolunun açılmasından öte olduğu, Fransa'nın incelenmesi ile ortaya çıkacaktır.

Fransız Yarı-Başkanlık Sistemi ve Türkiye'de Yeni Cumhurbaşkanlığı Seçimleri

Türkiye Cumhurbaşkanlığı seçimi sürecinde ve sonrasında hükümet sistemi tartışmaları gündeme damgasını vurmuştu ve bu tartışmalar halen devam etmektedir. Kim Cumhurbaşkanı adayı olacak, hangisi seçilecek, halk tarafından seçilen nasıl görev yapacak veya yapmalı, ilk turda seçilebilecek mi, partili gibi mi davranacak ya da davranmalı, Anayasadaki yetkileri ile seçilmiş olması örtüşecek mi gibi sorular gündemi meşgul etmişti ve etmeye devam etmektedir. Bu tartışmayı bir yarı-başkanlık sistemini temel alarak yapmakta yarar var. Böyle bir sistemin uygulamadaki en tipik örneği olan Fransa'ya bakılabilir. Parlamenter hükümet sistemlerinde, meclis kaynaklı tek demokratik meşruiyet mevcutken, Cumhurbaşkanı da halk tarafından doğrudan seçildiğinden yarı-başkanlık sistemlerinde çifte demokratik meşruiyet vardır. Bu, demokrasi teorisi açısından daha da iyi olarak yorumlanabilir. Ama öyle olduğunu iddia etmek zordur.

Halk tarafından seçilen iki organ (devlet başkanı ile yasama organı ve yasama organına dayanan Bakanlar Kurulu) arasında güç dengesinin de iyi kurgulanması gerekir. Ama bu zordur. İki organ arasında, belirsizlikten kaynaklanan sorunların baş göstermesi sistemi tıkanmaya kadar götürebilir. Gerçi güç dengesi ne kadar kurgulanmaya çalışılırsa çalışılsın, halk tarafından seçilen cumhurbaşkanları, hele de siyasal parti liderliğinden gelenler, bakanlar kurulunun varlığından/gücünden ve kendilerine göre gerekli yasaların çıkarılmamasından dolayı, iş yapamamaktan yakınacak, yasa yapabilme dâhil yetkilerinin artırılması yönünde talepler dile getireceklerdir. Bu yüzden de, Fransa örneğinde yasama organı ile Cumhurbaşkanı arasındaki güç dengesinin, yasama organı aleyhine nasıl düzenlendiği⁴ ve bunun Türkiye'de uygulanması durumunda olabilecekler üzerinde durmak gerekir. Amaç, yarı-başkanlık sisteminin nasıl melez bir hükümet sistemi olduğunu ortaya koymak yanında, Türkiye siyasal geleneğinde/kültüründe arzulanır bir hükümet sistemi olup olmadığına ilişkin tartışmaya katkıda bulunmaktır.

⁴ Fransa'nın siyasal sistemine ilişkin çok detaylı bilgi için Eyüboğlu, 2014.

Fransız Yarı Başkanlık Sisteminin Özellikleri

Fransa'da, 1958 Anayasası ile daha Cumhurbaşkanı'nı halkın seçmesine (1962) geçmeden önce, bir yandan Cumhurbaşkanı güçlendirilmiş, diğer yandan da yasama organının gücünde kısıtlamalara gidilmiştir. Bu düzenlemeler nedeniyle; özünde parlamenter bir sistem olan Fransız hükümet sistemi, yarı başkanlık olarak anılır olmuştur.

Parlamentonun egemenliğini kısıtlayan ve sistemin bir yarı başkanlık olarak anılmasına da yol açan temel düzenleme 1958 Fransız Anayasası'dır. 1958 Anayasası'nın 34. maddesi ile yasama yetkisinin kullanım alanı, sayılarak kısıtlanmıştır (Eyüboğlu, 2014: 155). Ayrıca, birbirini dengeleyecek ve denetleyecek Millet Meclisi ile Senatodan oluşan bir Parlamento öngörülmüştür. Millet Meclisi halk tarafından 5 yıllık bir süre için seçilirken, Senato üyeleri, yarısı 3 yılda yenilenmek üzere 6 yıllık süre için, büyük ölçüde yerel meclislere seçilmiş olanlar tarafından seçilirler.

Parlamento toplantıları, Anayasa ile 9 ayla sınırlandırılmıştır. 120 birleşimden fazla olamaz. Başbakanın isteği ile ancak bu süre uzatılabilir. Meclislerin gündemini pratikte Kabine belirler; istediği tasarımı öne alabilir. 1958 Anayasa'sının 48. maddesinde 1995 yılında yapılan değişikliğe göre Meclisler ayda bir kendi gündemlerini belirleyebilirler. Kabine Parlamento'dan yasa gücünde kararname yetkisi alabilir. Ancak, Parlamento bu yetkiyi verdiğinde o alana ilişkin yasa yapma gücünü yitirir. Parlamento, kendine sunulan sınırlı yasa yapma alanının dışına çıkmasını diyor; Kabineye yasama süreci sırasında itiraz hakkı tanınıyor. Eğer Parlamento, yetki verdiği alanda yasa yapmaya kalkarsa, Kabine Anayasa Konseyine başvurup durum tespiti yaptırdıktan sonra, o alana ilişkin doğrudan düzenleme (yasa) yapabilir (1958 Anayasası, md. 41) (Eyüboğlu, 2014).

Güven oylamasına da sınırlamalar getirilmiştir. Kabine Senato'ya değil sadece Millet Meclisi'ne karşı sorumludur. Reddedilen güvenoyu önergesine imza atanlar, aynı toplantı yılı bir daha güvenoyu önergesi veremezler (md. 49/2). Başbakan, Kabine'de görüştüktan sonra, Millet Meclisi'nde bir yasa tasarısı üzerinden güvenoyu talep edebilir (1958 Anayasası, md. 49/3). 2000'de yapılan değişiklikle, yılda bir ile sınırlanan bu yetkinin anlamı, yasa tasarısının Senato'da hiç gündeme gelmeden, Millet Meclisi'nde ise tartışılmadan, kabul edilmesidir. Çünkü "24 saat içinde hükümete karşı bir gensoru önergesi verilmezse, yasa ya da bütçe oylanmış ve kabul edilmiş sayılır" (Eyüboğlu, 2014: 165). Bir vekil, bakan olarak atandığında, vekillik görevinden ayrılmış olur (1958 Anayasası, md. 23). Yani, Parlamento üyeliği ile bakanlık bağdaşmaz.

1958 Anayasası'nın 12. Maddesine göre Cumhurbaşkanı, gerekli gördüğü takdirde Millet Meclisi seçimlerinin yenilenmesine karar verebilir. Fesih yetkisi konusundaki sınırlama, Başbakan ve Meclis başkanına bağlayıcı olmayan danışma işlemi ve yılda bir kez yapılabilmesidir (Eyüboğlu, 2014).

Bu yetki dağılımının yasama organı açısından anlamı, devlet başkanı karşısında siyasal sistem içindeki ağırlığının/gücünün törpülediğidir. Yasa yapma alanı ve hükümeti denetleme yetkisi kısıtlanan parlamento, bir anlamda temsil organı durumuna indirgenmiştir. Sorulması gereken soru, "Türkiye böyle bir yasama organını ne kadar isteyebilir?".

Yasama organının bu durumunun, siyasal yürütme ile birlikte düşünülmesi gerekir. Zira yasama organına karşı sorumlu bir kabine olsa da, yürütme gücü anayasal açıdan da Cumhurbaşkanıya verilmiştir. Fransa'da hükümet ve kabine kavramları farklıdır. Hükümet (*Conseil de Ministres*), Cumhurbaşkanı başkanlığında haftada bir toplanan bakanlardan oluşur (1958 Anayasası, md. 9) ve bu "Cumhurbaşkanı hükümetidir" (1958 Anayasası, md. 8). Kabine (*Conseil de Cabinet*) ise, Cumhurbaşkanı'nın katılmadığı, başbakanın (*Prime Minister* değil, *Premier Ministre*) başkanlığında toplanan bakanlardan oluşuyor. Kabine toplantısı için, gündem önceden belli olmalı ve Cumhurbaşkanı yazılı vekalet vermelidir. Anayasal yetkilere sahip olan Hükümet'tir, ancak Millet Meclisi'ne karşı sorumlu olan Kabine'dir (Eyüboğlu, 2014).

Cumhurbaşkanı'nın bu gücüne rağmen, halen vatana ihanet dışında sorumluluğu bulunmamaktadır. Yani klasik parlamenter sistemdeki gibi sorumsuz cumhurbaşkanlığı devam etmektedir. Bunun anlamı, Cumhurbaşkanı'nın sorumluluğu veya hesap vermesi, seçimlerle sınırlıdır. Bu demokrasinin günümüzdeki anlamı açısından pek arzu edilebilir bir durum değildir.

Fransa'daki durum, Türkiye açısından Türkiye'nin verili koşulları (demokrasi geleneği/kültürü) içinde değerlendirildiğinde, olumsuz sonuçların ortaya çıkması söz konusu olacaktır. Tek başına yaptığı işlemlerden tamamen sorumsuz olan Cumhurbaşkanı, tam da bugünkü iktidarın ısrarla vurguladığı gibi, sadece seçimden seçime seçmenlere hesap verecektir, çünkü yürütme gücünü kullanan Cumhurbaşkanı hukukla bağlı olmayacaktır. Parlatonun siyasal denetimi zaten yok. Fransa'da da yaşanan olumsuzlukların bir sonucu olarak Anayasada 2002 ve 2008 yıllarında yapılan değişikliklerle devlet başkanının görev süresi 7 yıldan 5 yıla düşürülmüştür ve bir kişinin iki kereden fazla başkanlık yapması önlenmiştir.

Benzer düzenleme 2. Dünya Savaşı sonrasında Amerika Birleşik Devletleri'nde de yapılmıştır. Başkanlığın dörder yıllık iki dönem olarak yapılması konusunda ABD'de bir gelenek oluşmuştur. Ancak bu geleneğin, Franklin Delano Roosevelt döneminde bozulması endişe yaratmıştır. Bu nedenle, bir kişinin en fazla iki dönem başkanlık yapabilmesi geleneği, bir kural olarak Amerikan Anayasa'sında 1947 yılında yapılan bir değişiklikle (22. Değişiklik, *Twenty-second Amendment*) eklenmiştir. Bu değişikliğin temel nedeni de, bir başkan ne kadar başarılı olursa olsun, onu diktatör görünümüne sokacak ya da diktatörlüğe özenmesine yol açacak kadar uzun

süre ya da yaşamı boyunca başkanlık yapmasının engellenmesi isteğidir (Gül, 2013).

Güçler dengesinin iyi oturtulmadığı, yetkilerin iyi dengelenmediği bir siyasal yapıda, demokratik çoğulculuğun sağlanması güçtür. Siyasal, etnik ya da toplumsal azınlıkların dışlanması olasılığı artarken, siyasal ve toplumsal düzeyde istikrar sağlamak ve yönetilebilirliği sürdürmek güç olacaktır. Bu sorunlar, son günlerde yaşadığımız tartışmaların da temel kaynağıdır. Bu sorunların, daha fazla güç talep edecek birinin doğrudan halk tarafından Cumhurbaşkanı olarak seçilmesiyle büyümesi olasılığı yüksektir. Bu sorunun nedeni, siyasal yürütme üzerinde demokrasinin esas kurumu olan meclisin denetiminin zayıflamasıdır. Güvenoyuna tabi olmadan daha fazla güç kullanabilecek olan bir Cumhurbaşkanlığı modelinde, gündem ve yasa yapma konusunda gücü zayıflamış bir parlamento, demokrasinin ve özgürlüklerin daha fazla güçlenmesi anlamına gelmeyecektir. Yasama organının yürütme üzerindeki gücü zayıfladığında, denetlenebilirliği azalacağından daha güçlü bir yürütme ortaya çıkacağı ileri sürülebilir.

Türkiye'nin şu anki sorunu zaten daha fazla güç arayan ve daha az denetlenmek isteyen, yani otoriterleşen bir yönetimdir. Bu durumda çözüm güçlendirilmiş bir başkanlık sistemi olabilir mi? Böyle bir modelin, çoğulculuğu, içericiliği, katılımcı demokrasiyi ve özgürlükleri artırması umulabilir mi? Yurttaşları temsil eden parlamentonun da zayıflaması bu durumu daha da olumsuz etkileyecektir. Esas etkin olan yurttaşlar ve onların temsilcileri değil, Cumhurbaşkanı olacaktır. Hatta Cumhurbaşkanı, temsilcileri beğenmez ise değiştirmekle tehdit edebilecek, yani parlamentoyu feshedebilecek; ama kendisinin bir sorumluluğu olmayacak. Temsili demokrasinin yetersiz olduğu açık ama, bunun çözümü daha güçlü iktidar ya da Cumhurbaşkanlığı değil; tam da aksine daha katılımcı, özgürlükçü ve çoğulcu demokrasidir.

Özetle, Fransa tipi bir yarı-başkanlık sistemi Türkiye'de uygulandığında, Türkiye'nin mevcut sorunlarını derinleştirmekten başka işe yaramayacaktır. Tek faydası, liderlere olacaktır; liderler daha güçlü ve hesap vermez biçimde yönetebileceklerdir. Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesinin sorunlu olması, aklımıza başkanlık sistemini getirebilir. Ancak yukarıda da altı çizildiği gibi, başkanlık hükümet sistemi, siyasal rejim bütünü içinde değerlendirilmelidir. Bu değerlendirmeyi bize en iyi ABD rejimi sunacaktır. Zira başkanlık sisteminin en iyi işlediği siyasal rejim ABD'nin rejimidir.

Amerikan Federal Başkanlık Sistemi

Başkanlık sisteminin kuşkusuz en başarılı ülkesi Amerika Birleşik Devletleridir (ABD). Bu nedenle ABD başkanlık sistemine siyaset bilimi ve siyaset sosyolojisi (siyasal rejim) bakımından yeniden bakmakta fayda vardır.

50 üye devletten ('eyalet'⁵) oluşan ABD, federal bir cumhuriyet sistemine dayanır. Ancak, Amerikan federal sisteminin ve uygulamadaki güçlü yerel yönetim anlayışının dayanağı olan ABD Anayasasında ne federalizm, ne de yerel yönetim kavramı yer almaz. Buna rağmen, dünyada federal başkanlığın ve özerk yerel yönetimlerin en başarılı örneği olarak ABD sistemi gösterilmektedir. Amerikan federalizmi ve başkanlık sistemi 250 yıllık süreçte evrilmiş bir bütündür. ABD federal başkanlık modelini anlamak için, üzerine kurulu olduğu "kontrol ve denge sistemini" iyi kavramak gerekmektedir. Ayrıca, siyasal parti sistemi ve partilerin yapısı, uzlaşmacı siyasal kültürü ve sivil toplum kuruluşları (ve lobicilik) gibi ABD siyasal rejiminin diğer unsurları da, başkanlık sistemini bir anlamda ABD'ye özgü bir hükümet sistemi haline getirmektedir. Kısaca, bir bütün olarak ABD siyasal rejimi incelendikten sonra başkanlık modelinin Amerikan örneğinde nasıl işlediği ve neden başarılı olduğunu anlamak daha kolay olacaktır.

Kontrol ve Denge Sistemine Dayanan Federal Yapı

Amerikan siyasal sistemi; siyasal erklerin tek elde toplanmasını ve diktatörlüğe dönüşmesini engellemek amacı etrafında yapılandırılmıştır. Bu amaç doğrultusunda güç ve otorite, siyasal sistemin değişik kurumları arasında ayrıştırılmış ve paylaştırılmıştır. Ancak, bu paylaştırmada hem güç ve otoritenin kime ait olup-olmadığı net olarak ortaya konmuş; hem de her bir yönetim biriminin sahip olduğu gücün sınırları açıklıkla belirlenmiştir. Güç aşmaları engellenmeye çalışılmıştır. Bu nedenle de sistem "kontrol ve denge sistemi" (*check and balances*) olarak adlandırılmıştır.

Kontrol ve denge sisteminin birinci ayağı *güçler ayrılığı ilkesidir*. Buna göre; yasama (iki meclisli Kongre), yürütme ve yargı organları, bir birinden hem federal, hem de eyalet düzeyinde ayrılmıştır. Yani, egemenliğin federal yapı içinde dağıtımı yanında, Başkana, Kongreye ve yüksek yargı organlarına; hem üstlendikleri görevleri yürütecek, hem de birbirlerini dengeleyecek ve denetleyecek şekilde ve açıklıkta yetki ve görevler verilmiştir. Hiç de sanıldığı gibi tüm yetkiler Başkanın elinde değildir.

Bunun yanında, federal düzeyde yasama organı olan Kongre, kendi içinde Senato ve Temsilciler Meclisi olarak da ikiye ayrılmıştır. İşlev olarak da kaynakların nasıl kullanılacağına karar verme ve yetkilendirme şeklinde ikiye ayrılmıştır. Ancak, yasa yapımında Kongre'nin her iki kanadının da oluru gereklidir. Bu kontrol ve denge sistemi, genelde federe devletlerde ('eyaletlerde') ve yerel yönetimlerde de geçerlidir. Ancak burada daha değişken bir yapı söz konusudur. Federe devletlerin anayasaları (bazıları

⁵ ABD eyaletler Osmanlı'daki eyaletlerden farklıdır; onlar egemenlik yetkilerinin bir kısmını federal devlete devretmiş olan ama devlet olma özelliklerini devam ettiren devletlerdir. Bu yüzden 'eyalet' biçiminde verilmesi tercih edilmiştir. Benzer bir 'bakan' ve 'vali' kavram / organları için de geçerlidir.

haklar –*bill of rights*- yasası demektir), Türkçeye ‘vali’ (*governor*) olarak çevirdiğimiz federe devlet başkanları, yürütme organları ve yasama organları vardır. Nebraska haricinde üye devletlerin tümünde federal yasama organında (Kongre) olduğu gibi çift meclisli bir yapı vardır. Yerel yönetimlerde de belediye meclisi ve belediye başkanı arasında bu güçler ayrılığı kurulmuştur. Yine federe devletlerin hemen hepsi, yerel yönetimlerine, özellikle belediyelere, kendi yerel ‘anayasasını’ yapma (*home rule*) yetkisi vererek, onlara oldukça geniş yönetsel ve mali yerel özerklik sağlamıştır. Ancak, Amerikan federal devleti ile federe devletlerarasında var olan ve Anayasa ile kurulan çifte egemenlik olgusu, ‘eyaletler’ ile yerel yönetimler arasındaki ilişkide geçerli değildir. Ciddi bir mali ve idari özerklikten yararlınsalar da, yerel yönetimler ‘eyaletler’ gibi siyasi özerkliğe sahip değildir.

Kontrol ve denge sisteminin ikinci ayağı, büyük ve küçük federe devletlerin federal düzeyde temsiline ilişkindir. Kongrenin Temsilciler Meclisine üye devletler, nüfuslarıyla orantılı temsilci gönderirken; Senatoda her biri iki senatör ile temsil edilir. Bu formülle, çoğunluğa saygı ile azınlığın haklarını koruma kaygısı aynı anda karşılanmaya çalışılmıştır. Bu da Amerikan sisteminin demokratik niteliğinin yapı taşlarından biridir. Çoğunlukçuluğu değil, çoğulcuğu temel alır. Bunun yanında, Kongrenin her iki kanadının üyeleri farklı biçimde seçilir. Temsilciler Meclisine her üye devletten nüfus büyüklüğüne göre 435 temsilci, dar bölge basit çoğunluk sistemine göre iki yıl için seçilir. Ancak Senatoda her ‘eyalet’, altı yıl için seçilen iki senatör ile temsil edilir ve Senatonun üçte biri her iki yılda bir yenilenir. Böylece, halkın iradesinin her iki meclise de iki yıllık dönemler halinde yansımaları sağlanırken, Senatörler için tanınan altı yıllık görev süresi de sürekliliğin sağlanmasına yöneliktir.

Kontrol ve denge sisteminin üçüncü ayağı, federal hükümet ile federe devletlerarasındaki oldukça net görev ayrımıdır. Amerikan federal hükümetine Anayasada az sayıda sayılarak bırakılan (Dış ilişkiler, ulusal savunma, adalet, ulusal posta ve taşımacılık, para politikası gibi) veya federe devletlere yasaklanan alanlar dışındaki tüm hizmetlerin görülmesinden üye devletler ve yerel halklar (yönetimler) sorumlu tutulmuştur. Her ‘eyalet’, kendi işlerini görebilmesi için, anayasaları çerçevesinde yerel halkın etkin demokratik katılımına ve denetimine dayanan yerel yönetim sistemleri kurmuştur.

Merkezi yönetim ile yerel arasında kurulan bu dengenin bireysel özgürlüklerle de ilgisi vardır. Bir yandan; yerelin grup özgürlüklerini artırıcı, kişilerde bir gruba aidiyet duygusu yaratıcı ve yerel ihtiyaçlara daha duyarlı yapısı, federe devlet ve yerel yönetim sistemi çerçevesinde korunmuştur. Diğer yandan ise, merkezin bireysel özgürlükleri artırıcı, ulusal ve evrensel değerleri sahiplenici ve bölgeler ve gruplar arası dengesizlikleri giderici özellikleri de federal (merkezi) devletin bir parçası olarak öngörülmüştür.

Kıscacası Amerikan federal sisteminde yerelle merkez arasında bir denge kurularak özgürlükler korunmaya çalışılmıştır.

Kontrol ve denge sisteminin dördüncü önemli ayağını ise; Amerikan federal sisteminin her düzeyinde etkin olan ve sistemin daha da çoğulcu ve karmaşık bir biçim almasına neden olan, özel ve sivil sektör aktörleri, *lobiler*, baskı ve çıkar grupları ile bunların faaliyetleridir. Bu gruplar ve faaliyetler de, çoğulcu demokrasinin vazgeçilmez parçasıdır. Esnek parti örgütlenmesi de bu yapının etkin işlemlerini teşvik edicidir. Partilerin ideolojik ve sıkı üyelik temelinde örgütlenmemesi, sivil toplumun etkin işlemesine, farklı örgütler arasında geçişkenliğe ve çoklu üyeliğe daha fazla olanak sağlamaktadır.

ABD siyasal partilerinin Avrupa ile karşılaştırmalı gevşek örgütlenme yapısı, başkanlık sisteminin başarılı bir biçimde uygulanabilmesine katkı sunmaktadır. ABD siyasal partilerinin gevşek örgütlenmesi veya sıkı merkezi örgütlenmenin ve/veya disiplinin olmaması, Başkan ile Kongre arasında çatışmaları minimize etmektedir. Diğer bir ifade ile, Kongredeki rakip parti çoğunluğu olsa da, ki genelde böyledir ve bu durum güçler ayrılığı olarak ifade edilmektedir, Başkana karşı blok olarak hareket etme eğilimi çok azdır. Ancak siyasal partilerin ulusal düzeyde gevşek örgüt yapısında olmalarını sağlayan biri yukarıda aktarılan ABD'nin federal yapısı, diğeri ise aday belirleme yönteminin *önseçim* olmasıdır. Federal yapı, ABD siyasal geleneğinin de etkisiyle sıkı merkezi örgütlenmeye engel olmaktadır. ABD'de Kongre adayları kapalı veya açık önseçimle belirlenir. Kapalı önseçimde, adayı seçim çevresindeki parti üyeleri belirlerken; açık önseçimde seçim çevresindeki partili partisiz bütün seçmenler belirler. Önseçim, Kongre üyelerini seçim çevresine bağımlı hale getirirken, partinin merkez örgütü veya liderin etkisini ortadan kaldırmaktadır.

Kontrol ve denge sisteminin son ayağı, yerleşik *çoğulcu demokratik kültürdür*. Çoğunluğun yönetim hakkı, azınlıkta kalan görüşlere sağlanan anayasal koruma, çoğulculuk, yarışma, işbirliği, liyakat ve başarı, bireycilik, eşitlik, adalet ve özgürlük gibi değerler ve ilkeler bu demokrasi kültürünün temel taşlarıdır. Ayrıca, Amerikan federal sisteminin bu temel özellikleri üzerinde bir uzlaşma vardır (Gerston, 2007: 9-14).

Başkanlık sistemi tartışmaları bağlamında ABD'nin bir anlamda yereli de içine alan egemenliğin federal ve ferde devletlerarasındaki bölüşümü de dikkate alınmalıdır. Egemenliğin bölünmesi ve/veya paylaşılması, tekçi ya da üniter devletlerle karşılaştırmalı olarak, yasama veya yürütme egemenliğini / yetkisini kullananlara daha az güç kalması sonucunu doğurur. Diğer bir ifade ile, ABD Kongresinin sahip olduğu yasama yetkisi, TBMM ile karşılaştırmalı daha düşüktür, zira Kongre yasama yetkisini federe devletlerin yasama organları ile paylaşmıştır. Benzer bir durum yürütme yetkisi açısından da geçerlidir. Türkiye'de yürütme yetkisi Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu (başkanlık sistemine geçilmesi durumunda Türkiye Başkanının) tarafından tek düzeyde kullanılırken, ABD'de Başkan yürütme yetkisini federe devletlerin

'valileri' ile paylaşmaktadır. Diğer bir ifade ile, totalde ABD'de Başkana verilen yürütme yetkisi ve/veya görevi, üniter bir devlet olan Türkiye'nin Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kuruluna verilen yetkiden daha azdır. Örnek vermek gerekirse: ABD'de 2006 yılı itibariyle sivil kamu görevlilerin federal, federe ve yerel yönetimler arasındaki dağılımı sırasıyla 2.400.000 (% 13), 4.300.000 ve 11.900.000 (Ömürgönülşen, 2006: 374).

Federal yapının diğer bir sonucu da, başkanlık sisteminin içinde barındırdığı tıkanma, kilitlenme gibi sorunların siyasal, toplumsal ve iktisadi yaşamdaki yansımalarının azalmasıdır. ABD'de federal düzeyde Başkan ile Kongre arasında son yıllarda federal kamu görevlilerinin zorunlu ücretsiz izne çıkarılması biçiminde karşılaştığımız tıkanmalar, ABD vatandaşlarının günlük yaşantılarını çok da olumsuz etkilememektedir, çünkü bu tıkanmalarda ulusal parklar, turistik alanlar, federal web siteleri ve ofisleri zorunlu kapatılmaktadır. Benzer bir tıkanma üniter bir devlette olduğunda, yerel yönetimler dışındaki bütün devlet kurumlarının tatili anlamında gelir ki, hayatın felç olması demektir. Türkiye'de başkanlık sistemi tartışmalarında ABD'nin federal yapısının katkısı da gözden kaçırılmamalıdır.

Başkanlık

Amerikan federal sisteminin etkin ve hızlı işlemesi için, tam olarak doğrudan olmasa da, halk tarafından seçilen bir kişi olması anlamında oldukça güçlü bir başkanlık organı oluşturulmuştur. Federal yürütme organını tek başına temsil eden Başkan, yürütme işlevini 'kabinesi' ve federal kurumlar ve kuruluşlar eliyle yerine getirir. (Ayrıca yukarıda da belirtildiği gibi, federal bir devlet olması dolayısıyla ABD Başkanına verilen yürütme yetkisi, karşılaştırmalı olarak üniter devletlerde yürütmeye verilen yetkiden az olduğu unutulmamalıdır.) 'Kabine', Başkan tarafından atanan ve Senato tarafından onaylanan 'bakanlardan' (*secretary*) oluşur. Başkan, bu görevlerini Anayasa ve yasalar çerçevesinde yerine getirirken, Kongrenin kontrol ve denge mekanizmaları çerçevesinde denetimine tabiidir. Uluslararası ilişkilerin yürütülmesi, uluslararası antlaşmaların imzalanması ve büyükelçilerin atanması Başkanın sorumluluğuna ve yetkisine verilmekle beraber, Senatonun onayına bağlanmıştır. Başkan, Kongreyi özel toplantıya çağırabilir ve Kongre'den geçen yasaları veto edebilir. Başkanın, Kongre'yi feshetme yetkisi yoktur. Kongrenin ABD Başkanını, üst düzey federal görevlileri ve yargıçları yargılama ve görevden uzaklaştırma (*impeachment*) yetkisi vardır ve ulusal sorunlar hakkında soruşturma komisyonları kurabilir. Ancak Başkanın görevden uzaklaştırılması çok istisnai bir yetkidir ve parlamenter demokrasilerde yer alan güven(sizlik) oylamasıyla hükümetin düşürülmesinden farklıdır. Kongrenin, Başkan karşısındaki diğer önemli bir güç kaynağı da, yürütme organının hazırladığı bütçeyi kabul ya da reddetme ya da değiştirerek kabul etme yetkisidir (Tunç & Yavuz, 2009: 10).

Görüldüğü gibi güçler ayrılığı çerçevesinde Başkan, siyasal yürütmeyi tek başına temsil ediyor. Ancak birçok kararı Kongrenin denetimindedir. Bunun yanında, Başkanın ve yönetiminin tüm kararları bağımsız yargı denetimindedir. Ayrıca, başkanlık dörder yıllık iki dönemle sınırlandırılmıştır. Bu sınırlandırmaya, yukarıda belirtildiği gibi, çok katı olan ABD Anayasasında 1947 yılında yapılan bir değişiklikle gidilmiştir. Bu değişikliğin nedeni, ABD'de başlayan ve tüm dünyayı saran 1929 ekonomik krizi sonrasında Franklin Delano Roosevelt'in gösterdiği başarılı yönetim nedeniyle dördüncü dönem başkanlığa seçilmesinin yarattığı endişedir. Bu değişiklikle, bir başkan ne kadar başarılı olursa olsun, onu diktatör görünümüne sokacak ya da diktatörlüğe özenmesine yol açacak kadar uzun süre ya da yaşamı boyunca başkanlık yapması ve sistemin otoriter bir yönetime kayması engellenmek istenmiştir. ABD gibi demokratik sistemi ve kültürü yerleşik bir ülkede bile seçim yoluyla başkanlık sisteminin otoriterleşmesi ya da diktatörlüğe kayması demokrasi içinde endişe yaratıyorsa, Türkiye gibi demokrasisi sorunlu bir ülkede bundan endişe duymak için çok daha haklı gerekçeler söz konusudur.

Sistemin Karmaşıklığı ve İşleyiş Güçlükleri

ABD federal sistemi, kuruluşundan günümüze kadar, büyük ölçüde çoğulcu ve yerleşik güçlü demokrasi kültürü çerçevesinde yürütülen müzakereler, tartışmalar, farklı kurum ve aktörlerin karşılıklı çıkarlarının ve güçlerinin çatışması ve uzlaşması sonucu gelişmiş özgün bir yapıdır. Merkezîyetçi ve ademi merkezîyetçi siyasal ve yönetsel yapıları etkili bir biçimde kaynaştıran, tüm bu özellikleri nedeniyle de ABD federal sisteminin, aşırı merkezîyetçiliğe ya da totaliterliğe kaymadan özgürlükçü bir demokratik sistem olarak işleyebildiği belirtilir (Gerston, 2007, s. 93). Sistem, çoğulcu ve karmaşık, ama iyi kurgulanmış esnek yapısı ile değişen koşullara uyarak, ABD toplumunun ihtiyaçlarına yanıt üretebilmiştir.

Ancak ABD federal sistemi, çok kolay işleyen bir yapı değildir. Demokratik karar süreçlerinde, yaygın değerler, sorunlar, federe devletler ve yerel yönetim temsilcileri, lobiler, baskı ve çıkar grupları ile siyasa yapıcılar belirli biçimlerde etkileşime girerek oluşacak sonucu belirlemede ya da etkilemektedir. Nitekim bu bakış açısı ABD yasama sürecine de hakim olduğundan yasama süreci oldukça yavaştır ve uzun ve derin tartışmaları içerir. Kongrenin ve Kongre üyelerinin sahip olduğu uzmanlar ordusu yasa yapma sürecinin bu işleyişini nitelikli hale getirir.

Federal ve federe düzeydeki kontrol ve denge sistemi, değişik yönetsel birimler ve düzeyler arasında uyumsuzlukların ve çatışmaların ortaya çıkmasına yol açabilmektedir. Kontrol ve denge sisteminin yanında, ABD federalizminin çok aktörlü ve karmaşık yapısı, federal ve federe meclislerin ikili yapısı, özel ve sivil aktörlerin sistem içindeki etkisi gibi özellikler, ciddi ve

uzun müzakerelere yol açabilen ve önemli kararların alınmasını geciktirebilen bir yapı ortaya çıkarmaktadır.

ABD federal sisteminin oturmuş ama esnek yapısı, tüm bu karmaşıklığa rağmen iki yüzyılı aşkın süredir başarılı bir şekilde yürümektedir. Görece güçlü başkanlardan da bu yapısal sorunları çözmesi beklenmemektedir. Aksine sistemin bu özellikleri çoğulcu demokrasinin işlediğinin göstergesi ve daha olgunlaşmış kararların alınmasının bir yolu olarak görülmektedir. Ancak, bütün bunlara rağmen federal düzeyde Başkan ile Kongre arasında B. Clinton, George W. Bush ve yakın zamanda B. Obama'nın yaşadığı sorunlar kilitlenmelere neden olmuştur. Birçok ABD federal kamu kurumu da zorunlu tatile çıkmıştır. Bu nedenle başkanlık sisteminin bu nitelikleri gözden kaçırılmamalı, ne istendiğinin farkına varılarak bir kez değil, bin kez düşünülerek talep edilmelidir.

Sonsöz

Türkiye'de hükümet sistemi bağlamında yapılmakta olan tartışmaların dar bir kapsamda sadece başkanlık sistemine odaklanmış olması, genel olarak Türkiye'de demokrasiyi ve temel hak ve özgürlükleri güçlendirecek, toplum sözleşmesi şeklinde bir anayasa yapabilmeyi önünde engel olma olasılığı taşımaktadır. AK Parti'nin ve başkanlık sistemi savucularının yürüttüğü tartışmalarda, Türkiye'nin daha güçlü bir yürütmeye ihtiyacı varmış izlenimi uyandırması da, daha katılımcı, özgürlükçü, çoğulcu ve içerici bir demokrasi anlayışını temel alan bir anayasa yapımı süreci açısından olumsuz olacaktır. Ancak, 1982 Anayasası çerçevesinde konumu zaten güçlü olan Cumhurbaşkanının doğrudan halk tarafından seçilmesi, aslında yürütmenin Cumhurbaşkanlığı kanadını daha da güçlendirmiş durumdadır. Bu yazıda da belirtildiği gibi, Amerikan ve Fransız örneklerinde bu güçlendirmenin otoriterliğe hatta diktatörlüğe kayma riski oluşturduğu kabul edilerek, sistemde dengeleyici mekanizmalara yer verilmiştir. Yürütmenin ya da doğrudan cumhurbaşkanının güçlendirilmesi, katılımcılığın ve yurttaş temsiline en önemli aracı olan parlamentonun zayıflaması, demokrasinin zayıflaması anlamına da gelir. Dolayısıyla, öncelikli olan cumhurbaşkanlığını güçlendirmek ya da hükümet sistemini değiştirmek değil, daha katılımcı, özgürlükçü, çoğulcu ve içerici bir demokrasi anlayışını temel alan, toplum sözleşmesi şeklinde bir anayasa yapabilmektir. Bu süreçte, demokrasinin ve demokrasi kültürünün içselleştirilmesini sağlamak ve temel hak ve özgürlüklerin korunmasını ve daha hakkaniyetli kullanılabilmesini olanaklı kılabilmek de temel hedefler olarak ele alınmalıdır.

Kaynaklar

- Barry, N. P. (2004), *Modern Siyaset Teorisi*, çev. M. Erdoğan ve Y. Şahin, 2. Basım, Liberte Yayınları, Ankara.
- Erat, V. (2015), "Türkiye'de Cumhurbaşkanının Halk Tarafından Seçilmesinin Hükümet Sistemi Üzerine Etkileri", *Yönetim Bilimleri Dergisi*, C. 13, S. 25, s. 325-355.
- Erdoğan, M. (1996), "Başkanlık Sistemini Doğru tartışmak", *Liberal Düşünce*, S.2, Bahar.
- Evcimen, G. (1992), "Başkanlık Sistemi: Ratio Politica'sı ve Türkiye", *SBF Dergisi*, C.47, S.1-2, Ocak-Haziran.
- Eyüboğlu, E. (2014), "Fransa: Parlamenter Bir VI. Cumhuriyet'e Doğru", içinde *(Yarı)Başkanlık Sistemi ve Türkiye: Ülkeler, Deneyimler ve Karşılaştırmalı Analiz*, der. İhsan Kamalak, 2. Baskı, Kalkedon, İstanbul.
- Fırat, İ. ve Gül, H. (2014), "1982 Anayasası ve Yeni Anayasa Çalışmaları Çerçevesinde Anayasal Vatandaşlık Üzerine Bir Tartışma", içinde *Yurttaşlığı Yeniden Düşünmek: Sosyolojik, Hukuki ve Siyasal Tartışmalar*, (der.) A. Durakbaşa, N. A. Ş. Öner, F. K. Şenel, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Gerston, L. N. (2007), *American Federalism: A Concise Introduction*, Armonk, New M. E. Sharpe, Inc., New York.
- Gül, H. (2013), "Amerikan Federal Sisteminde Yerel Yönetimler", *Dünya'da Yerel Yönetimler: Örnekle-Uygulamalar*, (der.) M. Okcu ve H. Özgür, s. 19-49, Seçkin, Ankara.
- Hekimoğlu, M. M. (2009), *Anayasa Hukukunda Karşılaştırmalı Demokratik Hükümet Sistemleri ve Türkiye*, Detay Yayıncılık, Ankara.
- Horowitz. (1995), "Demokratik Sistemleri Karşılaştırmak", içinde *Demokrasinin Küresel Yükselişi*, der. L. Daimond ve M. F. Platter, Yetkin Yayınları, Ankara.
- Kalaycıoğlu, E. (2005), "Başkanlık Rejimi: Türkiye'nin Diktatörlük Tehdiidiyle Sınavı", içinde *Başkanlık Sistemi*, yayına hazırlayan T. Ergül, s. 13-29, Türkiye Barolar Birliği Yayını, Ankara.
- Kamalak, İ. (2014), "Cumhurbaşkanının Doğrudan Halk Tarafından Seçilmesinin Olası Sonuçları üzerine Bir Deneme", içinde *(Yarı)Başkanlık Sistemi ve Türkiye: Ülkeler, Deneyimler ve Karşılaştırmalı Analiz*, der. İhsan Kamalak, 2. Baskı, Kalkedon, İstanbul.
- Kamalak, İ. (2014), "Türk Siyasal Sistemine (Yarı) Başkanlık Sisteminin İthalinin Olası Sonuçları Üzerine Bir Deneme", içinde *(Yarı)Başkanlık Sistemi ve Türkiye: Ülkeler, Deneyimler ve Karşılaştırmalı Analiz*, der. İhsan Kamalak, 2. Baskı, Kalkedon, İstanbul.
- Lijphart, A. (1992), "Introduction", içinde *Parliamentary vs Presidential Government*, (der) Arend Lijphart, Oxford: Oxford University Press
- Linz, J. J. (1992) "Perils of Presidentialism", içinde *Parliamentary vs Presidential Government*, (der) Arend Lijphart, s. 118-127, Oxford University Press, New York.
- Linz, J. J. (1993), "Başkanlık Sistemi veya Parlamenter Sistem Arasındaki Tercihin Siyasal ve Sosyal Sonuçları", içinde *BDT Ülkelerinde Demokrasiye Geçiş ve Anayasa Yapımı*, çev. Ergun Özbudun, Levent Köker, Yetkin Basım Evi, Ankara.

- Linz, J. J. (1995), "Başkanlık Sisteminin Tehlikeleri", içinde *Demokrasinin Kültürel Yükselişi*, der. L. Diamond ve M. F. Platter (çev. E. Özbudun), Yetkin Yayınları, Ankara.
- Mainwaring, S. (1993), "Presidentialism, Multipartism and Democracy: The Difficult Combination", *Comparative Political Studies*, 26/2: 198-228
- Mainwaring, S. ve Shugart, M. S. (1997) Introduction, içinde *Presidentialism and Democracy in Latin America*, (der) S. Mainwaring ve M. S. Shugart, s. 1-11, Cambridge University Press: Cambridge.
- Ömürgönülşen, U. (2006), "Amerika Birleşik Devletleri", içinde *Kamu Yönetimi Ülke İncelemeleri*, der. B. A. Güler vd., İmge Kitapevi, Ankara.
- Özbudun, E. (2005), "Başkanlık Sistemi Tartışmaları", içinde *Başkanlık Sistemi*, yayına hazırlayan T. Ergül, s. 105-111, Türkiye Barolar Birliği Yayını, Ankara.
- Sartori, G. (1997), *Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği*, Yetkin, Ankara.
- Soysal, M. (1993), *100 Soruda Anayasanın Anlamı*, Gerçek yay., 10. Baskı, Ankara.
- Tosun G. E. ve Tosun, T. (1999), *Türkiye'nin Siyasal İstikrar Arayışı: Başkanlık ve Yarı Başkanlık Sistemleri*, Alfa Yayım Dağıtım, İstanbul.
- Tunç, H. ve Yavuz, B. (2009), "Avantaj ve Dezavantajlarıyla Başkanlık Sistemi", *TBB Dergisi*, Sayı 81, s. 1-39.
- Yazıcı, S. (2002) *Başkanlık ve Yarı-Başkanlık Sistemleri: Türkiye İçin Bir Değerlendirme*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul
- Yazıcı, S. (2005) "Başkanlık Sistemleri: Türkiye İçin Bir Değerlendirme", içinde *Başkanlık Sistemi*, yayına hazırlayan T. Ergül, s. 125-142, Türkiye Barolar Birliği Yayını, Ankara.